

A kispolgári világ csodája

Bori Imre

Neves prózaírónk, Herceg János, legújabb elbeszéléskötetében, a *Tengerkirályban* kutatva az író világa felé vivő utakat, azt a pontot, ahonnan beláthatóvá válik írónk világa és megfoghatóvá látásmódja és módszere a figyelem ilyen részeken állapodik meg:

„S most elhallgatott a tanár, mert közben elkészült munkájával a mester, a torzonborz fekete sörény megszélidült a keze alatt, amint szagos kenőccsel kente, fésülte, és egy kerek bádorgdobozból tempósan bepermetezte, mintha szentelt vizet szórna kegyeletes kézzel a kócos hajzatra. Még egy szélesen ívelő mozdulat, ahogy a vendég nyakából lekanyarította a keményített gyolcskendőt, aztán a fogashoz lépett, felsegítette rá a kabátját, meghajtotta magát, és a varázslanak vége volt.”

A kispáros munkájának ez a szertartásszerű meglátása, a kismesterekre jel-

lemző gondos megmunkálás, a megfigyelés részletekbe hatoló ereje és nem utolsósorban a világ, amely meghatározza és körülhatárolja azt a kis, műhelynyi területet, amelyen a „varázslat” lejátszódik; a választott és a szívhez nőt hősök és a módszer, amely elénk idézi őket, vallanak Herceg írói világának jellemző jegyeiről.

Nem járunk messze az igazságtól, ha Herceg írói világát és módszerét a kispáros világ életéből származtatjuk. Nemcsak írónk eredete utalja gondolatunkat ebbe az irányba, hanem azok a felvillanó közös jegyek is, amelyek ebből a perspektívából megláthatókká válnak eddigi életművében, külön a legkiemelkedőbb alkotásában, az *Ég és föld* című regényében, és amelyek legújabb elbeszéléskötetében annyira uralkodnak. Írói erőnyeit és korlátait éppen

evvel a felismeréssel érthetjük meg, mint ahogy mondatainak ritmussát, írónk egész ars poeticáját kifejtethetjük belőle. Azon a ponton állapodhatunk meg, ahol az írói világ és az írói módszer egymásba csap át, és kialakul a sajátos, csak Herceg Jánosra jellemző alkotás.

Nem a megrovás szava akar lenni, ha a kisiparos világban gyökerező írói világról beszélünk. Ma már, igaz, ez a társadalmi réteg elveszítette valamikori jelentőségét, sőt pozitív tulajdonságainak legnagyobb részét is, de évtizedekkel ezelőtt még nem ez volt a helyzet. Herceg világa még egy olyan iparos-réteg életéből szívta nedveit, amely a világhoz és a munkához való közvetlen viszonyában, a munka tiszteletében, „szent” voltában hinnj tudott. Ez a réteg képviselte a mi vidékünkön azokat a polgár-erényeket, amelyek a kereskedővilág síkján és egy nagyobb horizontú élet távlatában például Thomas Mann életművét tudták feltáplálni. A közvetlen termelők, amilyenek ezek az iparosok is voltak, inkább az egyszerű emberek népes családjába tartoztak, mint a pénz hatalmasai közé, olyan áhitattal ültek műhelyeikben, mint ahogy a paraszti világ is szakrálisnak érezte a maga életrendje parancsoltá teendőket. Csupán ezeknél az iparos-embereknél a mesterség tisztelete még nagyobbak tűnt, mint amazok szántósa, vetése, aratása. Ahogy egyik elbeszélésének hőse fogalmazza ezt meg: „— Az a fődolog, hogy az ember szeresse a mesteriségét, ez az én elvem. Nem bánom én, ha suszter vagy borbély vagy akármiscoda, de ha eccer csak úgy dőgozik, mert muszáj, hogy csak az üdő múltjon, akkor inkább bújjon a föld alá kucának. Az én szememben az olyan nem is ember. Mert az asszonnyal csak fél életedet töltöd, az egész üdö, amit megélsz, az a szakmádé. Az a te igazi feleséged, vagy inkább egészséged. Én máma is azt mondom, ha mégeccer születnék, megint csak kőműves lennék...” (A kőműves)

Herceg hőseiben ilyen szemlélet a költőnyag. Mert elbeszélésköte legtöbb írásának iparos vagy az iparosok rendjével egyenrangú más foglalkozásúak a hősei: hajósok, halászok, a kisiparosból gyárt munkássá váló dolgozók, tisztviselők. Alapélménye azonban az iparosokhoz köti Herceget, amit azután elbeszéléseiben mond el. Az életnek egyszerű megélése ez. „Reggelre jöhet megint a hétfő, kezdődhet minden elölről, amíg lehet” — zárja le egyik elbeszélés-

sét. Kis világban folynak ezek az életek, Herceg elbeszéléseiben ennek az életnek természetes rendje nyilvánul meg. Az élet a maga természetéhez hűen folyik le, az ember benne mit is tehetne mást, mint dolgozik, és a szívében nagy álmokat melengtet, amelyeknek kettőssége látszatra ki tudja azokat a szerény kereteket tölteni, amelyek mozgási térül adódnak egy műhely, egy gyárterem vagy akár pár hold föld nagyságában is. Keveset törődnek a változással, hisz egész életük a folytonosság jegyében zajlik le, egyetlen bizonyosság, sőt az egyetlen biztosíték is a műhely négy fala, az egy életre vállalt munka. Az egyik borbélyhőséről ezt mondja az író: „De ő már ott az orosz fronton is arról álmodozott, hogy egyszer, ha majd hazajön abból a pokolból, kinyit egy ilyen boltocskát, egy tükörrel, egy széssel, egy ilyen foszlott függönnyel, egy ilyen szegényes kis műhelyt, amelynek falán kanárimadár fütyül s a kis kályhában vidáman duruzsol a tűz. S azóta, hogy álma megvalósult, néhányszor a fejetetejére állt már a világ, háborúk voltak és forradalmak...” S ez a kis borbély, a *Mámosos esti fény* hőse, csak arra vigyáz harminc év után is, hogy a bolt olyan maradjon, mint amilyen harminc év előtt volt s ő is megőrizze azt a régies borbélymodort, a kimért mozdulatokat, a hajlongást, ami egyre nehezebben megy, a dallamos köszönést s arcán a készsleges mosolyt, melyet már kicsit beárnyékol a drótkeretes szemüveg, ahogyan vastag orrára csúszk...

Rendezett, eleve megszabott életrend ez hőseinek és az írónak egyaránt. A hősök vagy ebben élnek, vagy ebbe az életbe akarnak jutni, és a körülményeknek megfelelően ilyenné alakítani azt. A rendellenességeket nem tűri ez a szemlélet, az életérzés nem akar tudomást venni másról, csak ebben az életrendben lefolyt emberöltőkről. „— Szóval, ha engemet meghallgatnának, én azt mondanám, állítsák vissza a putrikat, aztán éljen a fiser, ahogy akar. Ott a motor, majd megtanálja a halásztanyát. De a fiatalok aszmongyák, az az idő már lejárt, hogy ojan ridegen éljen az ember, mint a pásztorok. Azt mongyák, maga is csak a f'atalságát sirassa, Misa bácsi. Úgy szere'ne élni, mint legénykorában. Egy héten eccer gyünne be dohányért meg tisztáért...” (A halász).

Még akkor is ez csap ki az elbeszéléseiből, amikor érzelmek húrjait pendíti

meg a szülőföldről beszélve, ahova ezek a kis emberi és ezen belül kis polgári egzisztenciák horgonyozták magukat. A folytonosság, a változásokkal szembeni ellenállás szólal meg itt is annak az életrendnek a nevében, amelyet olyan kitarató munkával építettek az apák. Ez az az „örökség” amit át akarnak menteni, meg akarnak örizni az utódoknak is. A *Rötszakállú csillag* című elbeszélésében ezek a motívumok nosztalgikus lírává válnak, mintegy ebbe ömlenek bele azok az érzelmi motívumok is, amelyek az életrend állandóságát szeretnék biztosítani, amelyek olyan csökönyösen védik a maguk kis világának kergét, biztonságot nyújtó vékonyka felületét, hisz olyan törekeny itt minden, hogy a fiúk világa könnyűszerrel összeropantja azt:

„S a fiú tudta, hogy nemcsak a szőlőről van szó és a kis házról és a nyári-konyháról, amelyben már ott van frissen gyalulva a padló az öregeknek, hanem az egész itteni világról, a hajófütyös Dunáról, a túlsóparti csárdáról, ahonnan kövesút visz a város felé, a Bácskáságba; a rötszakállú csillagról is talán, amelyet életében csak egyszer lát az ember, ilyen búcsútól terhes éjszakákon, mert azon túl csupán a sejtelmében él, a szíve mélyén ragyog a fénye. Az otthonról van szó, a szülőföldről, amelytől oly nehéz elszakadni az embernek...”

Ahol az író szava az ihlet nyomán a líra hevített magasságaiba száll, mindenütt az a nosztalgikus, merengő, vágyódó hang szólal meg. Nemcsak ezekben az elbeszélésekben, hanem előbb alkotott műveiben is, így például ez az alaphangja az *Ég és föld* című regényének, hisz alapfogantatása annak is, ezeknek az elbeszéléseknek is ugyanaz. De mégjobban megvilágítja a fenti összefüggéseket az idézett részt megelőző bekezdés, amelyben az apák világa beszél:

„— Csak azt mondd meg nekem, hogy minek dőgoztam én akkor világéletembe? De várjál! Majd megfelelek én magam. Azért, hogy az egyetlen gyermekemnek földél legyen a feje fölött. Hogy nekí már ne kölljön annyit vesződni. Nézz ide! — állt fel és felmutatott a kis szőlőhegyre, amely úgy guggolt a sötét ég alatt lombos fáival, nagylevelű főkével, mint valami subájába burkolózott vén paraszt. — Olyan ez a nyolcszáz kvadrát ezen a kis hegyen, mintha az isten külön neked csi-

nálta vóna ide! Ezt akarod te itt hagyni?”

Ez a világ már nem feltörni akar, hanem a meglévő életkeretekeket akarja biztosítani vagy kitölteni, értékben az az egyetlen mérvadó, hogy az állandóságnak mennyiben található meg a jelenléte. Ennek a szemléletnek a megnyilatkozása a *Kisasszony* című elbeszélése. A kitörni nem tudó lélek rajja, a természetes és a természete-ellenes küzdelme egy vénlány kispolgár egzisztenciájában. A környezet ugyan kirí látszólag az iparosvilágból, ügyvédről és gépiprókisasszonyáról szól a történet. ám egy pillanatig sem fér kétség ahhoz, hogy az ügyvédi iroda, a falusi ház vagy falusi műhely *egy világ*, hogy az ügyvéd bosszankodó csodálkozása a férjhezmenését bejelentő alkalmazottja tettén, a természetesnek érzett világrend megbontása folytán fakad fel és nő haraggá, bosszúvágygá. Maga a vénlány is természetellenesnek érzi a tétét, mintha valami természetfeletti törvényt sértene meg férjhezmenésével, holott ő vénlányságra ítéltetett, arra, hogy délelőtt egy fűszerüzletben dolgozzon, délután gépeljen, este kézimunkázzon. Ebbe hull vissza, a maga törvényeit követve, de így is mondhatnánk, a maga élete logikájára hallgatva.

A tehénvásárlásról szóló történetben is ezt a szemléletet figyelhetjük meg, itt is a „természetes” világrend győzedelmeskedik. Az a természetes, hogy a vásárló becsapódik, rossz tehenet vesz, és erről ő maga is, szinte az első pillanattól kezdve meg van győződve: neki csalódnia kell, mert így rendeltetett, ez az igazság, ez a természetes, így normális a világ. (*Böské*) A rendellenességnek ez a metamorfózisa „rendes”, szabályos világgá a hercegi hősök társadalmi eredetéből következnek. Ez a világ, mert másképp nem tudott volna létezni és virágozni, úgy fogadta ezeket a „rendelleneségeket”, mint az élet törvényét, amit el kell fogadni, hiszen azok hétköznapi velejárói az életnek, mint a csőd, az üzleti pangás, rossz befektetés. Az élet elemi jegye volt ez is, amit csak úgy lehetett elviselni, ha az ember mindig a kisebb ellenállás vonalán haladt, nemcsak úgy, hogy elfogadta a világot olyannak, amilyennek kapta, amilyenbe beleszületett, hanem azzal is, hogy a változást is a maga módján természetesnek fogva fel, nem szállt vele szembe, hanem elfogadta azt. Az ellentét legtöbbször az apák és fiúk polgári ellentétében nyilatkozott meg.

Gondoljunk csak a *Rötszakállú csillag* című elbeszélésének hősére, az öreg szőlősgazdára, akinek szavait idéztük már. Fiának egy kis itthoni világot teremtetett, amelybe az nem akar beköltözni, hanem Szakpolyében akar élni, macedón lányt vesz feleségül. Az öreg előbb ellenáll, aztán beletörődik abba az új sorsba, ami rájuk és fára vár. De lelki síkon vezetve le a hirtelenében felkavart érzelme hullámokat, Herceg hőseinek, az ábrázolt világnak belső logikájával s annak szellemében így fejezi be a történetet:

„— Bárcsak ne éreznéd magad soha árvának és elhagyatottnak, fiam! — sóhajtott a anyja az ablakból, a fejük fölött, s néki akkor jutott eszébe újra a csillag. Felnézett az égbe s látnia kellett, hogy az a rötszakállú csillag sem árva már. Meg se találta, úgy elveszett a sokadalomban, mint ahogyan az ember vész el a nagyvilágban millió és millió társa közt.

De akkorára már igazán későre fordult az idő.”

Ismét a nosztalgia muzsikája ez, amely az érzelmi hangsúlyt az apák igazságára helyezi. Herceg szinte minden e kötetbe foglalt elbeszélésében megtalálni ezt a metamorfózist. A *Fehér álom* örült banktisztviselőjének a sorában s a családtagok hozzá való viszonyulásában, abban a természetességben, ahogy ezt az örültséget fogadják, csak-hogy kis világuk érintetlen maradjon; az *Ejféltől hajnalig* Pantelić nevű hőseben, aki hogy megőrizhesse a maga élete kereteit, szemét huny felesége mellélépéseinek, vagy a *Halotti beszéd* asszony-hősenek meditációban, amely vádiratnak készült a kispolgári látszatvalóság ellen, de ez atomjaiban cáfolatlan marad, mert egész végig annak a világnak a határain belül mozog az író, legjobban éppen akkor, amikor a legélesebb bírálótot akarja mondani róla az asszony szavaiban, hiszen az nem lázad az ellen az élet ellen, csupán az életnek egy kivételes pillanatában, akkor is csupán gondolatban egyetlen pillanat erejéig, hisz az asszony is onnan vétetett, őt is kötik a „gyávaság és szemérem” előítéletei. Az asszony egyik gondolata ezt a polgári módon renddfejlését, rendellenességet villantja fel:

„Közben felépítetted ezt a kis házat, két szobával és fürdőszobával, fehér csempével a kád és a zuhany körül, zörgő redőnyökkel az ablakokon. És minden reggel elmentél pontosan fél hétkor negyven éven át, és sokszor dél-

után is be kellett menned, mert mindig akadt restancia. Vasárnap ebéd után elolvastad az újságot, aztán szundítottál egyet, majd elindultál a kaszinóba, ahol már egyült volt a szokásos társaság. Hét óránál tovább soha nem maradtál el, hiszen pontosan hétkor ott volt a vacsora az asztalon s én nyáridőben virágos nagykendőmmel a vállamon az ablakban vártalak.”

S hogy minden ellenállás és felébredt tisztánulás ellenére is ez s az ilyen élet látszik természetesnek, holott nem az, azt Herceg az utolsó mondataiban mutatja meg:

„S az utcákon nemcsak a halott után vetettek méla pillantást a megilletődött bámészkodók, de valóban a jó polgárt, a mértékletes embert, a példás férjet a délceg tűzoltót, a tőkéletes embert gyászolták egy múlt pillanattig, Wágner Rudolf koporsója után nézve.”

Találunk Herceg elbeszéléskötetében olyan írásokat is, ilyen például a *Nyúl* című, amelyben a rendellenesség emberi szánalommal válva, majdnem a humánnum igazabb hangjait is megüti. Ahogy a magános nyugdíjas, favágásra fanyalodott embert a borbély és társai maguk közé fogadják, legyőzve ellenszenvedőket a másik ember iránt, mert az megzavarni látszik kis társaságukat, hisz magánosságukban is magukkal viszik zárt világuk idegenkedését. De nem szabad elfelednünk, hogy a borbélyék boros hangulatukban osztják humánus kegyeiket. S ilyen alapokba ágyazódott bele a *Víz, hegy, erdő* című elbeszélésének tanítóhőse is.

A Herceg elbeszéléseiben található kis világoknak idillikusság a jellemzőjük. A megállapodottság, a családi életbe, a mesterség sáncaiba húzódtott világ rendíthetlenségébe vetett hit, az igénytelenség, a szegénység „megelégedettsége”, mert ezek a kis emberi egzisztenciák soha nem voltak gazdagok, képezik ennek az idillnek a kereteit. Természetesen távolról sem ilyen idillikus ez az élet, de a nosztalgia, valamint a csökönős ragaszkodás, amelylyel ehhez az élethez vonzódnak, a viszonyulásuk hozzá, a változás távlatából idillivé festi mind a hősök, mind az író szemében az életnek ezt a formáját, sokszor talán az író benső szándéka nélkül is. Innen és itt nyílik rés az élet és álom az „ég” és „föld” ellentétének kiélelésére is. Az idill egyensúlyi helyzetből támad. Herceg hőseinek szempontjából ez az egyensúly akkor teremtetődik meg, amikor az életben megvan a

folytonosság, amikor a hősök a maguk kis életében biztonságban érzik magukat, és nem látnak, nem éreznek ellentmondást a maguk és környezetük világa között, vágyaik megvalósulhatnak a maguk módján, az életük kiteljesedhet anélkül, hogy az életnek a megzavaródása bekövetkeznék. S mert ez a világ és az ilyen világ eltűnően van, s mert nemcsak a fiúk fordulnak az apákkal szembe, maga a vágy marad meg csupán a világból, de valóságos alapjai mindjobban elfogynak — az idill az égben tűnik el, álommá válik, érzellemmé, egy vágyott, de nem teljesedő nosztalgiává. Az elvágyódásnak itt vannak az alapjai, s nagyon jellemzően az ebből támadt konfliktus teljesen az érzelmeik síkjára vezetődik, nem véletlenül. Herceg elbeszélései konfliktusmentesek, ami a társadalmi ellentmondásokat illeti. A kisebb ellenállás, a beleilleszkedni akarás vágya, amellyel a hősök biztosítani akarják kis világuk egzisztenciáját, kikapcsolja az egyén és társadalom konfliktusát ebből a kispáros, kispolgári világból, és az idill meg nem valósíthatóságának területére vetíti. Herceg hősei nem állnak ellent, hanem meghajolnak a társadalmi változás előtt, de lelkük sír az elveszett paradicsom után, s csökönyösen igyekeznek az elvesztett Édent újra meg újra teremteni, még akkor is, ha alapjait az érzelmeik lágy talajába merítik.

Az ilyen természetű hősök írója az ebből a helyzetből támadt dilemmát két úton kísérli megoldani. Írását vagy a csoda deus ex machinájával mozgatja, vagy az anekdota felé fejleszti a történetet. Herceg elbeszéléseiben is ezt figyelhetjük meg.

Kötete a „csodával” kezdődik, hiszen a *Tengerkirály* meséjét mondja el. Valami „csoda” történik Herceg nem egy hőseivel. Egyszerű és a hősök kis világához szabott csodák játszódnak le a szemek előtt vagy magukkal a hősekkel. Rendszerint olyankor, amikor a hősök belső élet-logikájával meg nem magyarázható történik. A író az érthetetlen t oldja fel a csodában. Tipikus a *Tengerkirály* című elbeszélése. A vándor megjelenik a *Tengerkirály* meséjével foglalkozó gyermek képzeletében mint valóságos itény, és egyszerű csodaképművel: szó nélkül elkezd az apa kis műhelyében dolgozni, a fiú pedig ismeretlensége ellenére is bizalommal fordul hozzá, eszébe sem jut félni az idegentől, akit rendőrök keresnek. Csak az elbeszélés folyamán válik világossá,

hogy „ez a Kálmán bácsi olyan ember, hogy jót akar tenni mindenkinek. Ez minden szegényt sajnál, ez mindenkin segíteni szeretne, akit bántanak...” A „csoda” végül is mesébe fordul, a lehetlenség, a képzelet birodalmába:

„S valami titkos, homályos sejtelem még ma is azt súgja nekem, ha mesébe illő alakjára emlékezem, hogy ő volt a tengerkirály.

A szegények, a szenvedők végtelen tengerének hontalan, örökké vándorló, üldözött királya”.

A *Tengerkirály* című elbeszéléskötet hőseinek magától értetődő önzése a „csodás” elbeszélésekben jósággá válik, a jótett, az emberekhez való viszonyulásnak pozitív jellege azonban a „csoda” segítségével jelenik meg az életben, mint olyan jegy, amely nem gyakori a hősök hétköznapi életében. Ezt látjuk az *Erdei közjáték* című elbeszéléseben, azután a *Homályban*, a *Nyúl* címűben. A *Szalmakarókban* pedig a „csoda” motívuma egy „bolond éjszaka” leírásával válik azon a ponton, amikor a kispolgári világ embere olyant tesz, ami túlmutat valamilyen formában a hétköznapi élet keretein. De találunk olyan írást is Herceg kötetében, amelyben a „csoda” egészen mesésített, tamásiáronos fordulatokban jelenik meg, hogy a rendkívüliséget idézze:

„A sötétség már pirosra érte a csilagot. Ott ragyogott a szilvafák fölött, a mélyen leereszkedett égen, magányosan, s az árvák türelmével várta társait”.

Kevés elbeszélést fejleszt Herceg az anekdota felé. S ez természetes is. Az anekdotázást az író eddigi életműve is zárta magából, s most, ha megjelenik, nagyon figyelemre méltóan éppen azokban a témákban találjuk, amelyek régi elbeszéléseinek uralkodó motívumai voltak: a kispolgári világ értelmiségi, úri-polgári történeteiben. Ilyen jegyeket mutat a *Víz, hegy, erdő*, *Este*, *Disznótor*, és a *Kissasszony* című. Herceg újat kereső, hang- és formaváltó periódusának ilyen elmozdulásai azt mutatják, hogy az író túljutott eddigi élménykörén, a hagyományaival, örökségével vívódó író diadalmasan akar kikerülni ebből az önmagával folytatott tusából.

Elbeszélései általában örözik az író hagyományos szerkesztési módját: az arányosságra való törekvést, a vonalvezetés egyszerűségét, a celekmény bonyolításának a hagyományos elbeszélőformák szentesítette módját, a világosságra, de a lírai hangulatok teljes

kifejlesztésére való törekvést is. A feloldódást azonban hagyományos formáiban is megfigyelhetjük: írásait a tárcanovella igénytelenebb formáival oldja fel, és így sokszor nem tudja elérni azt a magas fajsúlyt, tömörséget és tömönyiséget, amely az elbeszélőművészet klasszikusaira olyan jellemző. Olvasás közben nem egyszer az a benyomásunk, hogy a tárcírással benyomulása Herceg írásművészetébe a felszínen való mozgást is jelenti. De észrevehető elbeszélésnek konfliktusmentessége a művek megcsappant drámaiságában. Hőseinek, mondanivalójának belső természete, amely a kisebb ellenállás vonalán mozogva nem kerül olyan helyzetbe, hogy társadalmi konfliktus teremtődhessék, hisz a hősök védekező, kitérőkből álló élete már csak megállapításokra, egy-síkú ábrázolásra ad alkalmat az írónak, ha kispolgári világba merül élményanyagért. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy Herceg írásainak éppen ilyen jegyei idézik leghívebben azokat a való-ságos életben gyökerező változásokat, amelyek életünkben lejátszódnak, és ugyanakkor szépen felrajzolják azokat a szemléletbeli elmozdulásokat is, amelyek az ezen a világon alapuló talajon, életlátásában megjelennek. Legjobban az tükrözi fenti állításunk igazságát, hogy írónk világáról elbeszélései kapcsán ellentmondások voltakban is érdekes és jellemző társadalmi képet bont-hattunk ki magunknak.

II.

Herceg jószemű író, és élményköré-nek széles a skálája. Lassan — s ezt ez az elbeszéléskötete is bizonyítja — elhagyja témakörének régi talaját, egy újonnan meghódított életterületről szívja alkotásához a nedveket. Írói vitalitását éppen úgy bizonyítja ez, mint társadalmi szemléletének alakulását, a nem csappanó vállalkozókedvet, az állandó fejlődés igénylését. S mert az író kiforrott egyénisége már nehezebben tudja levetkőzni szemléletének végső alapjait, annál többször változtatja megjelenítő eszközeit, és keres mind újabb élmény-területeket. A *Tengerkirály* című elbe-széléskötet 29 írása között számos olyant is találunk, amely mind formai megoldásában, mind témájában Herceg bon-takozó új arcát mutatja.

Ezek a monológyszerű írások, amelyek hőseinek tudatállapotát kísérelik meg a belső monológ modern formájával rög-

zítani, ilyen címeket viselnek: *A kötő-lány*, *A tehenész*, *Halász*, *Gépész*, *Az asztalos*, *Az inas*, *A kőműves*, *A pék*. Jelentősnek kell minősítenünk Herceg vállalkozását, mert a tudatállapot modernista kivettése olyan hősök kapcsán, akik legtöbbször kívül rekednek az irodalomból, akár merész és bátor írói vál-lalkozásnak is minősíthető, mégha végső eredményeiben nem mindig kielégítő, hisz a jellemzést legtöbbször nyelvi sí-kon oldja meg; hőse t egy primitív, táj-és népryelven beszélteti elsősorban, ezzel különítve el őket kispolgári hő-seitől.

Témaiban legtöbbször mai problémá-kat vet fel, s ha elbeszélésében az ele-ven életet keresünk, azt ezekben az ír-sokban találjuk meg. A *kötőlány* című-ben a cselédlányból lett gyári munkás-lány élete villan meg az első személy-ben elmondott vallomásban, *A tehenész*-ben béresből tehenésszé emelkedett ember vall, *A gépész* arról beszél, ho-gyan lett hajósból gyári munkás, *Az asztalosban* a hős arra döbben rá, hogy „nem elég asztalosnak lenni. Más is van az életben, amivel törődni kell”, *Az inasban* azt mondja el a hős, hogyan szokott bele az inasságba, s hasonlókép-pen beszél a kőműves és a pék is. Majd-nem mindegyikben izgalmas kérdést vet fel: hogyan viszonyulnak ezek a volt kismimizettek, másoknak dolgozók a mai világhoz, amelyben becsületet em-beri életet; formálhatnak maguknak; hogyan változott szemléletük. A szub-jektivitást előtérbe helyező közlési mód intim vallomássá teszi valamennyit, és hitelét is éppen ez adja meg ezeknek az írásoknak. Egyszerű emberi reagálá-sokat jegyez Herceg itt, de a szavak nyomán nem maga a hős, hanem egy életforma rajzolódik ki előttünk plasz-tikusan.

Ez az életforma pedig Herceg tanú-sága szerint iparos-polgári jegyeket szed magára. Hősei öntudatuk egy egé-szen szűk körében mozognak, s eszmé-lésük még nem jutott el addig a pontig, amikor felismerik azt az egyszerű, de nagyon lényeges igazságot, hogy a mun-kásosztály „új nép, másfajta raj” vá-lgába tartoznak. Mindvégig megmarad-nak a mesterség és a szakma szűk körében, a családi élet anyagi alapjai-nak változásánál, de lelkiükből aránylag kevesebbet mutatnak meg, mint múlt-jukból. Mintha Herceget jobban érde-kelte volna az eddig megtett út, mint a mozgás, a hősök emberi fejlődésének iránya, mintha csupán azok a hősök,

olyan emberek érdekelnék, akik egy más előjelű iparos-lét fokára jutnak. Mert Herceg ezeket az új hősöket is a szerzősámok, a kereset, vásárlóképesség, könnyebb munkafeltételek felől közelíti meg. A módszer és az „egzisztenciális” probléma ellentmondása, egymást gyengítő ereje csökkenti írásainak erejét, a legfontosabb: a tudat-állapotra mutató gondolatsor tollban marad. Az a tény pedig, hogy a hősök áttekintik egész életüket, elmondják, hogyan folyt soruk, hogyan fordult életük jóra, emberibbre, ismét csak a konfliktusmentességet teremtik meg, lehetetlenné teszik annak a kristályosodási pontnak a megjelenését, amely köré csoportosulhatnak a mondanivaló. Síma, zavarosan fejlődést látunk, nem találunk sehol törést, fordulópontot. Holott az elbeszélés éppen ilyen helyzetekből sarjad leginkább. Így makulátlan fejlődést látunk, amely csak felszínesen mutatja az ember lelki arcélét.

A kötőlány így elmélkedik:

„Talán ha megveszem a biciglit, leszokok majd a korai kelésről. De az még odébb van egy kicsit. Előbb ki köllött fizetni ezt a kombinált szobát, aztán a konyhabútort, aztán a rádió még itt van. Mert énnekem nem volt semmim. Nyolc éve, hogy a gyárba vagyok, mindég csak fizetem a részletet erre-arra. A Farkas Feri meg is mondta, maga Teruska a végén még házať is vesz. Hát bírnám én is elkölteni a pénzt, ha akarnám...” A gondolatsor, amit itt idéztünk, ismétlődik majd minden monológyszerű írásában. Mind a hősök, mind az író elsősorban ezen a síkon és ebből a szempontból mérik az élet változását.

S hogy ez mégis merőben más világ, hogy az író viszonyulása is egészen más ezekhez a hősökhöz, mint közpolgári világához, ahhoz elég, ha vázlatosan is, összevetjük e kötet két örezlány hősét: a kötőlány Terust és az ügyvédnél

gépíró vénkisasszonyt. Amott egy reménytelen, mindentől kifosztott, sőt kizsákmányolt élet villan fel, a hősnő vénkisasszonyságában tragikus, de ragaszkodásában „úri” foglalatosságaihoz már tragikomikus alakja, itt egy magabiztos termelőmunkát végző, megnövekedett öntudatú nő képe jelenik meg, akinek vénlánysága sem kap olyan hangsúlyt, mint amott, a magatehetetlen kisasszony esetében.

Ezek az írások a felfedezés frissesége mellett az új világba került író tapogatózó lépéseinek nyoma is ott van. S ez természetes is. Herceg bennük, ellentmondásos eredményeivel is, olyan lehetőségeket villantott fel, amelyek alapjai lehetnek egy újirányú tájékozódásnak mind a megformálás, mind a szemlélet és világlátás területén.

Herceg nemes polgári humanizmusa lehetővé tette, hogy a kis emberek frója legyen, részvétellel, szerepével, megértéssel foglalkozzék velük vállalkozó kedve pedig mindig újabb és újabb területek, emberi világok meghódítása irányába terelték figyelmét és művészetét. S meglátta, hogy a kisemberek világa is megváltozott, súlypont-csere ment végbe, elég indító ok volt, hogy maga is ebbe az irányba induljon el. Az alapokig még nem jutott el, de küszöbén áll. S ha ebben az írásunkban sokat foglalkoztunk írói szemléletének szociológiai alapjaival, és azt kíséreltük megmutatni, hogy annak alapjai a háború előtti iparos-létben gyökerезnek, az írónak is segítséget akartunk nyújtani. Herceg ellentmondásos író, s ellentmondásait megmutatva, alapjaira mutatva, bizonyos mértékben már a feloldás lehetőségét is az író asztalára tettük.

Herceg János értékes alkotónk, s ezt külön hangsúlyoznunk sem kell. Csak becsületes írói szándékok és értékes megvalósulások válhatnak ki mellette hatásokkal s támaszthatnak elemzőkedvet. Herceg könyve pedig ilyen.

